

Orientace

”

V maorském panteonu

Západočeská galerie vystavuje díla Gottfrieda Lindauera, která se v Česku dočkala až velmi pozdního docenění

”

GALERIE
strany 24 a 25

SOBOTA 30. KVĚTNA A NEDĚLE 31. KVĚTNA 2015

LIDOVÉ NOVINY

KRESBA LELA GEISLEROVÁ

Vše se mění, ale stojíme na místě

Princip hospodářského růstu, **inovaci** či efektivity sám o sobě není historicky nový, avšak míra důrazu na něj ano. Co to přináší?

Ekonomické indikátory napříč evropskými i mimoevropskými státy sice v současnosti vykazují pozvolný růst, jenže **osobní či psychologická „cena“**, kterou za něj výrazná část společnosti platí, zůstává upozaděná.

FILIP VOSTAL

Nynější postkrizová ekonomická rekonvalescence vyzývá indexy typu hrubý domácí produkt, spotřební koš nebo globální index konkurenceschopnosti. Jak se však tento tlak na čísla reálně promítá do společenského rozvoje: například do kvality sociálního a životního prostředí, kvality měst, bezpečnosti, vzdělanosti, tvořivosti, invence, osobní pohody (well-being)?

V tuzemském kontextu nedávno poukázal tým výzkumníků z Psychiatrické kliniky I. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze ve spolupráci s agenturou STEM/MARK, že čím dál víc Čechů trpí vyhořením, stresem a depresemi. Tento esej chce poukázat na fakt, že posedlost růstem, produktivitou, inovacemi, ale též konkurenceschopností, efektivitou, flexibilitou či například „sebe-optimalizací“ stále znatelněji ge-

neruje víc než cokoliv jiného právě svoje opaky – například společenskou rigiditu a nehybnost.

Produkuj, nebo zemři

Deník *The New York Times* nedávno přišel s varovnou zprávou o nárůstu užívání léku Adderall především mezi mladšími pracovníky ve finančnictví a bankovníctví na Wall Street. Lék na bázi amfetaminu, který se primárně používá především k léčbě takzvané poruchy pozornosti spojené s hyperaktivitou (Attention Deficit Hyperactivity Disorder – ADHD), plní v případě pracovníků klíčového sektoru současného kapitalismu zcela jinou než svoji původní funkci, respektive účel.

V jejich případě lék neslouží ke zmírnění projevů nemoci či snad jako zdroj víkendové zábavy, nýbrž k rapidnímu zvýšení pracovního výkonu a produktivity – adderall se stává postkrizovou drogou a nahrazuje „předkrizový“, na Wall Streetu hojně užívaný kokain (jak jsme mohli ilustrativně sledovat v americkém filmu *Vlk z Wall Street*). Adderall tedy slouží především k eliminaci nebo k zásadnímu omezení spánku. Jak to vyjádřil jeden z jeho uživatelů, je to droga, která se neuzívá, aby se konzument „sjel“, nýbrž aby získal práci („these are drugs used not to get high, but hired“).

Pracovat jen „tvrdě“ dnes zkrátka nestačí; je třeba navíc pracovat déle, nejlépe téměř pořád, bez přestávk, s nejvyšším nasazením a třeba i omezit zásadní biologické potřeby – například

Pracovat jen „tvrdě“ dnes nestačí; je třeba navíc pracovat déle, nejlépe téměř pořád, bez přestávk, s nejvyšším nasazením a třeba i omezit zásadní biologické potřeby

”

spánek. Spání se mění v překážku. Jsme svědky střetu dvou čím dál nesouměřitelnějších rytmů: ekonomického, kdy jsou časové požadavky spojené s organizační prací stále vzdálenější a odosobněnější, a rytmu biologického, spojeného s naším „bezprostředním“ tělem.

Intenzivní pracovní tempo nebyvalého objemu narušuje naše základní potřeby, což nezůstává bez důsledků. Pro příklad lze nahlédnout, co se stalo v polovině roku 2013 v druhém ikonickém centru finančnictví, londýnském City. Z přepracování tam zemřel Moritz Erhardt, jednadvacetiletý (!) stážísta v investiční bance Bank of America Merrill Lynch. Po sedmítýdenní letní stáži, během níž nebylo výjimkou, že pracoval běžně do třetí či čtvrté hodiny ranní, aby pak za pár hodin znovu nastupoval do práce. Erhardt zemřel na celkové vyčerpání organismu poté, co tři dny po sobě bez přestávk

a spánku „makal“ do šesti hodin do rána. Ocitl se tak v pasti, již se v kruzích stážístů v londýnském finančním a bankovním sektoru říká „magické kolečko“ (magic roundabout). Spočívá v tom, že řidič taxi odveze stážísta nad ráno – to jest „po pracovním dni“ – domů, posečká ve voze, dokud se stážísta nepřevleče a neoprschuje, a poté bankovního otroka odveze zpět do kanceláře.

A ještě uvedme jeden znepokojující příklad, tentokrát z podobně prestižní, avšak naprosto odlišné oblasti lidské činnosti: z vědeckého prostředí. Mimořádně: vědecké a vzdělávací instituce se bohužel plíživě začínají podobat komerčně orientovaným korporacím, neboť změřitelný, indexovatelný výkon začíná i mezi akademiky být vším; právě ten jim umožňuje přežít, získat finance na bádání.

V září 2014 vlastní rukou skončil jednapadesátiletý profesor toxikologie Stefan Grimm z londýnského Imperial College. Jeho sebevražda byla podle dostupné dokumentace přímým důsledkem bezprecedentních tlaků akademických manažerů na produktivitu a efektivitu – především ve vztahu ke generování grantových peněz. Ostatně proslulý britský teoretický fyzik Peter Higgs, nyní pětadesátiletý držitel Nobelovy ceny za rok 2013, který laureátství získal poté, co se potvrdila jeho někdejší (z roku 1964) předpověď „božské“ částice (Higgsův boson), nedávno pro deník *The Guardian* uvedl, že by v současném vědeckém světě – v němž vědci z některých

disciplín musejí publikovat až čtyřicet vědeckých článků za rok – asi neuspěl; nejspíše by byl z profesorského postu velmi brzo propuštěn.

Kam to vlastně spěcháme?

Čtenář může samozřejmě namítnout, že tyto skutečnosti jsou následkem svobodné volby konkrétních lidí. Nikdo konečně nikoho nenutí, aby pracoval ve finančním či jiném časově náročném sektoru, který se vyznačuje dlouhými přesčasy a nebyvalým, enormním nasazením. Nelze tedy, jak by nejspíše taková argumentace pokračovala, z takových patologických individuálních událostí vyvozovat obecnější důsledky ilustrující povahu současné společnosti či v nich hledat multikauzální a rozporuplné souvislosti. Přežije ten nejsilnější, jako bychom slyšeli.

Avšak kriticky laděná sociologická perspektiva – včetně tohoto eseje – se s takovýmto voluntaristickým až darwinistickým způsobem interpretace nespokojí. Je přece pozoruhodné, že uprostřed rozvinutých západních ekonomik, v prestižních pracovních pozicích na vrcholu finančního kapitalismu či v elitním vědeckém světě – který by měl být od přímých tlaků kapitálu do velké míry osvobozen – dochází k úmrtím z nedostatku spánku či pod vlivem tlaku na pracovní produktivitu. Neindikují tyto na první pohled dílčí symptomy něco podstatného o povaze současné společnosti?

Pokračování na straně 20

Vše se mění, ale stojíme na místě

Dokončení ze strany 19

A znovu: jedna z možných odpovědí na takovou otázku přece může být, že současná je centrálním organizačním principem a nástrojem selekce v moderní společnosti. Tato odpověď je nasnadě a nelze ji bagatelizovat. Jenže nebere v potaz následující: jestliže lidé v jistém sociálním prostředí přestávají spát za účelem podávání vyšších pracovních výsledků, automaticky tím i posouvají standardní měřítko toho, co je očekávatelné a žádoucí; to jest toho, co je nebo bude normou používanou pro stále širší okruh činností. Konkurenti – a to vně i uvnitř dané instituce, to jest spolupracovníci – se dřívě či později musí přizpůsobit, pokud chtějí v soutěži obstát. Ti, kdo boj nezvládnou, prohrají, budou eliminováni, vyřazeni ze hry. Spirála produktivity, kdy pouze ti nejvýkonnější a často nejcygničtější vítězí, se tím roztáčí a utužuje.

Možná by stálo za pokus vtisknout pojmu inovace nový obsah. Umíme si představit budoucnost, v níž nebude nezbytně hrát prim posedlost výkonem?

”

Kromě toho je zde možný další úhel pohledu, jiná optika, řekněme kontextuálnější, jež bere v potaz některé klíčové rysy modernity a pokouší se je spojit se specifickými atributy současného kapitalismu. Její úvahy kráčí zhruba takto: stávající společnost můžeme charakterizovat velmi subtilním paradoxem.

Na straně jedné musí ekonomické indexy neustále růst, křivky pracovní produktivity a indikátory inovačních aktivit musí stoupat. To samo o sobě nepřekvapuje: moderní společnosti a jejich konstitutivní idea pokroku jsou založeny právě na růstu, produktivitě a na inovacích. Ty měly v dějinách modernity zaručovat svobodu, emancipaci a příležitost uskutečňovat pozitivní vize. Moderní společnost je totiž kromě jiného teleologická – tedy směřuje k nějakému cíli. Jak poukazuje například německý historik Reinhart Koselleck, moderní doba tím nabírá na dynamice a odlišuje se tím od epoch předcházejících.

Na straně druhé se v současnosti – a v tom tkví ten paradox – stále na více frontách pochybuje o tom, zda růst, efektivita a inovace k nějakému cíli (mimo zisk) vedou, zda mají na zřeteli telos, tedy jakýsi ústřední účel, směřování. Na nálehavosti nabývá otázka, zda se ony principy růstu nestávají sebenaplňujícím se prorocstvím, které nadto zakrývá své nezamýšlené důsledky.

Někteří sociální vědci v této souvislosti poukazují na to, že ekonomické indikátory a křivky sice musejí neustále stoupat, pracovní efektivita se zvyšovat, inovace se množit, avšak to pouze proto, aby zůstal zachován status quo – takový růst nás nikam neposouvá, jen víceméně udržuje přítomný stav, a dokonce prohlubuje některé společenské patologie.

Konzervující inovace

Při hledání dalších souvislostí můžeme vyjít z následujícího jednoduchého poznatku: pozdně moderní společnost zůstává relativně stabilní pouze v tom případě, že je dynamická. Rozuměj dynamická ve specifickém slova smyslu: pokud roste především podle určitých ekonomických parametrů. Logika růstu, vyšší produktivity a inovací jsou tedy – možná pro mnohé překvapivě – stabilizačními nástroji reprodukcí současné společnosti. Ekonomické ukazatele růstu musí kontinuálně vykazovat kladné hodnoty, způsoby výroby a organizace práce, včetně frekvence konzumování, musí akcelarovat, všude musí být na dosah nové a nové inovace. Pojem a princip inovace se stal kategorií, která zaujímá v našich společnostech centrální místo.

Existují však dvě základní, přitom nikoliv nezbytně komplementární pojetí inovace. To první pojetí na inovacích

Nechtělo by to zvolnit? Ilustrační momentka ze Scorseseho předložského filmu Vlk z Wall Street.

FOTO PARAMOUNT PICTURES

zdůrazňuje procesy a podmínky podporující individuální či kolektivní kreativitu, tvořivost, invenci zaměřující se na organizační nastavení pracovního prostředí, na environmentální kontext nebo na využití technologických faktorů současnosti (takovou inovací byla a je například internetová encyklopedie Wikipedia). Druhá interpretace přistupuje k inovacím jakožto k výsledkům, které se manifestují především coby nové „chytré“ produkty, produktové vlastnosti, často i výrobní metody. Tento proud se soustředí primárně na ekonomické souvislosti a konsekvence těchto výsledků a vnímá inovaci jakožto obchodovatelnou a zisk generující komoditu.

V současném veřejném diskursu samozřejmě dominuje druhé pojetí. Stačí pro představu zacytovat ze strategického dokumentu *Národní RIS3 strategie*, jehož schválení Vládou ČR koncem roku 2014 představuje podmínku pro čerpání evropských investičních fondů pro výzkum, vývoj a inovace v letech 2014–2020. V úvodu čteme následující: „Hlavním cílem a účelem RIS3 je zajistit hospodářský růst a konkurenceschopnost založené na využívání znalostí a na inovacích (na rozdíl od konkurenceschopnosti založené převážně na efektivitě).“

Zijeme prostě ve společnosti na první pohled přesycené inovacemi a všudypřítomnou novostí. Tento fetiš se projevuje v jejích mnoha, jinak velmi odlišných sférách – od „internetu věcí“ přes 3D tisk po „inovace bankovních produktů“. Vše může být klasifikováno právě z hlediska inovace. Každý týden se na nás hrne nový smartphone, nové apps, chytré hodinky, které byly ještě nedávno předmětem vědeckofantastických filmů, vibrující „bezdrátové“ spodní

prádlo Fundawear umožňující sexuální vzrušení na dálku, auta bez řidičů, automatizované a robotem zpracované žurnalistické zprávy z finančních trhů. Od velkých korporací přes vlády po vědecké a kulturní instituce – tam všude vládnou touha po inovacích. Lze dnes být jiný než inovativní? Inovace se stávají mantrou organizační změny. Kdo neinovuje, jako by nebyl.

Pozdně moderní společnost zůstává relativně stabilní pouze v tom případě, že je specificky dynamická. Tedy že roste podle určitých ekonomických parametrů.

”

Jenže je třeba se ptát: jsou výsledné produkty – kupříkladu nejtenčí smartphone, smartphone s neviditelným rámečkem, supersmartphone s dvacetimegapixelovým foťákem, obecně tedy produkty, na něž často jakožto konzumenti dosáhneme díky horečně produktivitě kontraktovaných výrobců, jako je Foxconn, a jejich neviditelných armád pracovníků v (semi) periferních oblastech světa – skutečně v něčem silně inovativní? V podstatě minimálně. Tyto inovace vznikají v pevně ustanoveném a do jisté míry regulovaném systému legálních, politických, ekonomických a technologických filtrů, které jsou všelijaké, jen ne inovativní. Už roku 1942

prohlásil bystrý ekonom Josef Alois Schumpeter, že inovační proces jako takový se stává rutinou. Technologický pokrok je ve zvyšující se míře věcí trénovaných specialistů, kteří produkují pouze to, co se po nich žádá, a tyto produkty zprvozní velmi předvídatelnými způsoby. Čím víc možností si vytváříme, tím méně volitelný je však institucionální rámec, který nám tyto možnosti poskytuje, upozorňuje současný německý sociální filozof Claus Offe.

Rychlost výše naznačených technologií inovací se však podle všeho objevuje v momentě, kdy se skutečně vynalézavost a kreativita nedostává, kdy se uniká do detailů, ačkoliv v daném oboru by skutečnými inovacemi bylo něco docela jiného. Zůstaňme u mobilních telefonů. Spíše než to, jestli telefon má kolem displeje rámeček nebo parametry fotoaparátu vykazují tučet nebo dvacet megapixelů, by každý běžný a soudný uživatel chytrého telefonu uvítal inovaci v podobě baterky, která vydrží měsíc. Masivní dodávky nových, tenčích, lehčích, větších, menších chytrých telefonů nebo tabletů na trh jsou tedy symptomem expanzivního a „kolonialistického“ zájmu dobýt dané technologické teritorium „jako první“. Firma Apple je v tomto vytváření zdání a obsazování teritorií naprostým přeborníkem.

Přední historici inovací poukazují na to, že zrod skutečně revolučních inovací často trvá roky, někdy desetiletí. A toto je pro nynější manažery korporací, pro vědecké funkcionáře a pro politickou třídu jak na regionální (EU), tak národní úrovni (třeba ČR) nemyslitelné, to je pro příliš dlouhá, nedohlédnutelná doba. V tékavém a dynamickém světě je pak časová investice – nezbyt-

ná pro produkci podstatných inovací a znalostí – čím dál složitější. Imperativy okamžitosti a efektivnosti – i když si na ně mnoho z nás stěžuje – okupují centrální místo ve způsobech přemýšlení o společnosti a ekonomice.

Ve světle toho pak můžeme lépe porozumět tomu, co vidíme a zažíváme denně. Zijeme sice ve společnosti všeprostopující inovací, všudypřítomného technologického zrychlení a robotů, kteří nám mají šetřit čas a síly, ale současně stále více jedinců má pocit, že času a sil se jim nedostává, že době nestačí, že nic důležitého nestíhají, že na „to“ nemají. Svět s dominancí takových inovací je tak současně světem zranitelnosti, odcizení, setrvačné apatie a frenetického těkání na povrchu. V hlubších společenských strukturách se však mnoho neděje. Nebo takto: nic nezůstává tak, jak je; především jako konzumenti a zákazníci si můžeme volit nové inovace víceméně donekonečna, avšak zároveň se nic podstatného na organizaci společnosti a ekonomiky nemění.

Myšlení bez povolení

Možná by tedy stálo za to vtisknout pojmu inovace nový obsah. Umíme si představit budoucnost, potažmo společnost, v níž nebudou nezbytně hrát prim hospodářský růst, posedlost pracovním výkonem a ekonomicky cílenými „inovacemi“? Nebo – pokud bychom následovali stěžejní etos osvícenství – troufneme si takovou budoucnost představit? Zkusím zakončit tento esej náčrtem dvou principů, které by v takovéto budoucnosti mohly figurovat.

Brazílský právní a sociální teoretik Roberto M. Unger představil koncepci „energetické demokracie“ (empowered, high-energy democracy), v níž by (zнову) klíčovou roli mohl sehrávat emancipační náboj vzdělanosti. Účelem a cílem institucí vzdělanosti by se stala, krom jiného, „produkce“ pluralitních společenských energií, způsobů myšlení a jedinců, kteří by uměli kontexty současnosti bořit, distancovat se od nich a ne je pouze v různých obměnách reprodukovat a upevňovat. V takových podmínkách bychom si například mohli dovolit rozvíjet inovativní perspektivy pohledů na společnost, pokoušet se o (sebe)porozumění a (sebe)poznání, více by se experimentovalo.

Je rovněž třeba nezapomínat, že spoustu artefaktů, řešení a vynálezů (od epochálních objevů Archiméda, Isaaca Newtona, Alexandra Fleminga až po klíčové vynálezy současnosti, jako je World Wide Web), které dnes bereme jako běžnou součást každodennosti, vzniklo náhodou a jaksi bez povolení, mimo rytmus a organizaci institucí, nebo dokonce jim navzdory. Francouzský sociolog a filozof vědy Edgar Morin si v této souvislosti všimá ilustrativní skutečnosti ze života fyzika Isaaca Newtona. Cambridge University, jeho domovská instituce, musela být v letech 1665–1667 uzavřena kvůli hrozbě moru. Newton tak musel dva roky „úplně sám snít a dívat se na jablono“ u sebe doma ve Woolstrophe.

Je na místě se tedy ptát, zda by byly objeveny – tedy alespoň v sedmáctém století – zákony gravitace, kdyby Newton bádal a pracoval v tradičním časovém režimu univerzity. Archimédův objev byl učiněn, jak známo, ve vaně; Fleming objevil penicilin v podstatě nedopatřením. Ostatně i celosvětová internetová síť jako taková je příkladem inovace bez povolení. Jistě, nelze zamřít, že internet je dítětem studené války, avšak jeho následný rozmach nebyl povolen žádnou centrální autoritou. Jeho autor Tim Berners-Lee jej koncem roku 1990 zprovoznil, ostatní začali užívat. Zbytek je historie.

Skutečně cenné inovace zkrátka mnohdy vznikají mimo rámec podmínek korporátní či státní byrokracie, mimo svět regulací, mimo sešněrovaný institucionální provoz laboratoří; často vznikají v tichu, o samotě. A to se mi jeví jako ten druhý podstatný princip pro budoucnost a kreativitu – vedle koncepce energetické demokracie: princip produktivního zpomalení, poodstoupení, přemýšlení bez autorizace. Pravidlo neadorující ten v podstatě konzervující imperativ ekonomicky rychle prospěšných, okamžitě obchodovatelných inovací.

Autor je postdoktorandem v kabinetu pro studium vědy, techniky a společnosti při Filosofickém ústavu AV ČR